

ЎзДЖТУ
хузуридаги
РИАИМ

Ўқув-услубий
мажмуа

Таржима назарияси ва
амалиёти йўналиши
тингловчилари учун

Ўқув-услубий
мажмуа

2019

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ:
6.2. Таржима технологияси

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019-йил 18-октябрдаги 5-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи:

ЎзДЖТУ
фалсафа доктори У.Йўлдошев

Тақризчи:

ЎзДЖТУ доценти, ф.ф.н.
Н.Қамбаров

Ўқув -услубий мажмуа ЎзДЖТУ хузуридаги РИИИМ Кенгашининг 2019 йил 27.09 даги 9-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР	4
II.	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	10
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	15
IV.	АМАЛИЙ МАНБУЛАТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	19
V	ГЛОССАРИЙ	37
VI.	КЕЙСЛАР БАНКИ	39
VII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	40

I. ИШЧИ ДАСТУР

КИРИШ

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”даги 5789 сонли Фармонидаги устувор йўналишлар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни жамият ривожини ва

таълим–тарбия жараёнининг инновацион масалалари, олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик ҳужжатлари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимларидан фойдаланиш ва масофавий ўқитишнинг замонавий шаклларини қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг махсус фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Замонавий билимлар сари кенг йўл очиш, таълимотни такомиллаштиришда компаративистика, яъни қиёслашга асосланган методологиядан унумли фойдаланиш - бугунги куннинг талабига айланди.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Таржима технологияси” модулининг мақсади:

педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларига таржима технологиясининг моҳияти, услублари, стратегиялари, усуллари борасидаги билимларини такомиллаштиришдан иборат.

“Таржима технологияси” модулининг вазифалари:

Тингловчи:

- таржима технологиясининг моҳияти;
- аслиятга нисабата қўлланувчи таржима услублари;

- таржимага нисбатан қўлланувчи таржима услублари;
- таржима стратегия ва унинг таржимон учун аҳамияти;
- грамматик трансформациялар;
- лексик трансформациялар;
- лингвокультурологик трансформациялар;
- прагматик трансформациялар **билиши керак.**

Тингловчи:

- аслият ва таржима матнлари учун қўлланадиган таржима услубларини фарқлаш;

- аслият ва таржима матнлари учун қўлланадиган таржима услубларини категорияларини тушуниш;

- аслият ва таржима матнларида таржима услублари, таржима стратегиялари, усулларини қўллаш бўйича *қўникмаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- таржима технологиясининг умумий моҳияти, таржима услублари, таржима усуллари, стратегияларини матннинг турли услубларига нисбатан қўлланиш фарқларини аниқлаш, тил сатҳлари бўйича фонетик, грамматик, лексик-семантик, стилистик, матний бирликларга нисбатан қўлланувчи таржима усуллари ҳамда аслият тилдан қардош ва қардош бўлмаган тилларга нисбатан қўллаш бўйича **малакаларини эгаллаши** лозим.

Тингловчи:

- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида ўқув жараёнини ташкил этиш;
- интерактив мултимедиа воситаларидан фойдаланиш;
- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида таълим ва тарбия жараёнини бошқариш;
- ўзаро дарсларни кузатиш ва тажриба алмашиш;
- таълим жараёнида тадқиқот усулларида фойдаланиш;
- тили ўрганилаётган мамлакат маданиятини билиш;

- чет тили таълимида баҳолашга оид қарорлар қабул қилиш
- медиасаводхонлик ва педагогик этика *компетенцияларига* эга бўлиши

ЛОЗИМ.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Таржимашуносликда тадқиқотлар олиб боришнинг тизимли ёндашувлари”, “Таржима қилиш ва ўқитишнинг замонавий тенденциялари”, “Таржима ва маданият”, “Таржимада АКТ” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг Олий таълимдаги ўрни

Олий таълимда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда янги турдаги ўқув жараёнларини ташкиллаштиришда, айнан ушбу ўқув модули катта аҳамият касб этади.

МОДУЛ БЎЙИЧА СОАТЛАР ТАҚСИМОТИ

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкламаси			Мустақил таълим
			Жами	Назай	Амалий машғулот	
1.	Таржима технологиясининг моҳияти	2		2		
2	Аслиятга нисабата қўлланувчи таржима услублари	2			2	
3.	Таржимага нисбатан қўлланувчи таржима услублари	2			2	
4	Таржима стратегия ва унинг таржимон учун аҳамияти	2			2	
5	Грамматик трансформациялар	2			2	

6	Лексик трансформациялар	2			2	
7	Лингвокультурологик трансформациялар	2			2	
8	Прагматик трансформациялар	2			2	
	Жами: 16 соат	16		2	14	

НАЗАРИЙ ТАЪЛИМ СОАТЛАРИ МАЗМУНИ

1-мавзу: Таржима технологиясининг моҳияти

«Таржима технологияси» моҳиятини очиб бериш очиб бериш. «Таржима технологияси» курсининг мақсад ва вазифалари. Курснинг илмий фанлар тизимидаги ўрни. Таржима услублари, усулларини категорияларининг таснифлаш. Аслият ва таржима матнларига нисбатан қўлланувчи таржима услублари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Аслиятга нисабата қўлланувчи таржима услублари

Аслият матнига нисбатан қўлланувчи таржима методлар: сўзма-сўз, гапларни бирма-бир таржима таржима қилиш, аслиятга содиқ ҳолда таржима, семантик таржима, коммуникатив таржима, насрий таржима, академик таржима, фонемик таржима, академик таржима.

2-мавзу: Таржимага нисбатан қўлланувчи таржима услублари

Таржима матнига нисбатан қўлланувчи таржима усулблари: мослаштириш таржима, эркин, идиоматик, ижодий, муаллифлаштирилган, тадбил, восита тилдан таржима, ахборот таржима, когнитив таржима, шарҳлаш.

3-мавзу: Таржима стратегия ва унинг таржимон учун аҳамияти

Таржима стратегиясининг моҳияти, унинг таржима жараёнидаги аҳамияти, стилистик усулларни таржима қилиш стратегиялари.

4-мавзу: Грамматик трансформациялар

Таржима трансформациялари ва уларнинг таржимашунос олимлар томонидан қилинган таснифи, грамматик трансформациялар: гапларни бирма-бир таржима қилиш, транспозициялар, тушириб қолдирилган сўз ўрнини қоплаш, қисқартириш, кенгайтириш, сўз тартибини ўзгартириш, сўз қўшиш, тушириб қолдириш.

5-мавзу: Лексик трансформациялар

Лексик трансформациялари: сщз ўзлаштириш, калькалаш, эквивалентлик, шаклий эквивалентлик, эслатмалар, бошқа сўзлар билан ифодалаш, тафсиллаш, сўз алмаштириш, тасвирий эквивалентлик, мослаштириш, аналог таржима.

6-мавзу: Лингвокультурологик трансформациялар

Маданиятга оид сўзлар, реалий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзларни таржима қилишда алмашинувлар, компенсация, сўз ёки маъно қўшиш, транскрипция, транслитерация, калькалаш, лексик-семантик алмаштириш, конкретизация, генерализация, модуляция, гапни бўлаклаш усули, экспликация, функционал эквивалентлик, шаклий эквивалентлик, тасвирий ёки изоҳловчи таржима, бетарафлаштириш (вазифавий ёки изоҳланган эквивалент); сўзма - сўз таржима; мослаштириш; таркибий таҳлил; ўчириб ташлаш; жуфтлик; стандартлаштирилган таржима; изоҳлаш, шарҳ, ва таснифлаш фойдаланилади.

7-мавзу: Прагматик трансформациялар

Прагматик трансформациялар: модуляция, аниқлик киритиш, маънони очиб бериш, яширин маъно бериш, умумийлаштириш, Сўз мақомини бошқа тил хусусиятига мослаштириш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- ноанъанавий ўқитиш (интерактив, конференция, дебат);
- давра суҳбатлари (муҳокама этилаётган муаммо ва унинг ечими бўйича мантиқий хулосалар чиқариш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташҳис қилиш мақсадида қўлланилади. Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

“Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Таржима услуги	Матнга нисбатан танландиган таржима	

	методи	
Таржима стратегияси	Унга кўра, таржима услуби ва усулига кўра танланади	
Таржима усули	Матндаги кичик лексик birlikларга нисбатан танланади	
Таржима процедураси	Таржима жараёнида амалга ошириладиган ишлар кетма-кетлиги	

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Таржима усулини таҳлил қилинг ва ушбу жадвалга туширинг.

S	Таржима жараёнида лексик birlikларни ўгиришда ёрдам беради	Лексик birlikларни тил сатҳлари бўйича таржима қилишга ёрдам беради
W	Қўшимача коннотатив маъноли сўзларни ўгиришда мужмаллик хосил қилиши мумкин	Ўзлаш сўзларни аниқ маъносини беришда муаммога учрайди
O	Таржимоннинг лингвистик компетенцияларини шакллантиришга ёрдам беради	Таржимонни профессионал компетенцияларини ривожлантиришга ёрдам беради
T	Тўсиқлар (ташқи)	таржима жараёнида учрайдиган типик “техник” қийинчиликларни

Хулосалаш» (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айтилган пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу

Таржима усуллари					
Лексик усуллар		Лингвокультурологик усуллар		Прагматик усуллар	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги и
Хулоса:					

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда семинар машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Фикр: Таржимон халқлар ўртасида воситачи

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у учта ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини турли аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

II. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: ТАРЖИМА ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ МОҲИЯТИ

Режа:

- 1.1. «Таржима технологияси» моҳиятини очиб бериш очиб бериш.
- 1.2. Таржима услублари, усулларини категорияларининг таснифлаш.

Таянч тушунчалар: таржима, технология, таржима услуби, таржима стратегияси, таржима усули, таржима процедураси.

1.1. “Таржима технологияси” моҳиятини очиб бериш очиб бериш.

“Таржима технологияси” модули таржима жараёнида аслият тилидаги матнни таржима тилига олиб ўтиш жараёнида товуш, сўз, сўз бирикма, матн ва ҳокозоларни алмаштириш ҳамда таржима бошланишдан олдин, жараёнда ва таржимадан сўнг амалга ошириладиган ишлар моҳиятини кўрсатиб берувчи таржима бирлиги ҳақида бой маълумотларни тақдим этишга мўлжалланган модул ҳисобланади.

“Таржима технологияси” модули орқали таржима услуби, таржима стратегияси, таржима усули каби таржимашуносликнинг фундаментал тушунчаларини батафсил ўрганишга ёрдам беради.

Таржима услуби ҳақида фикр юритишдан олдин “метод” сўзининг моҳиятига эътибор қаратамиз. OALD (Oxford Advanced Learner’s Dictionary) луғатида “метод” тушунчасининг “бирор нарсани амалга оширишнинг маълум бир йўли, пухта режалаштириш ва ташкиллаштириш” деган маъноси берилган¹. Демак, таржима методини аслият матнини таржима матнига

¹ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. – Oxford: Oxford University Press. – P.963.

ўғиришда бирор усулни танлаш ва ундан таржима жараёнида фойдаланиш сифатида талқин қилишимиз мумкин.

Таржима услуби таржима жараёнида матннинг услуб жиҳатидан турига ва таржимоннинг мақсадига кўра танланадиган усул саналади. Таржимашунослик тарихида “таржима услуби” термини дастлаб Марк Тулий Цицерон (м. авв. 106-43) томонидан қўлланган. Цицерон илк бора сўзма-сўз ва маъновий таржима услубларидан фойдаланган². Назаримизда, Цицерон таржима жараёнида аслият матнини бошидан – охиригача сўзма-сўз ёки маъновий таржима услубидан фойдаланиб таржима матнига ўгирган.

Н.Н.Нелюбиннинг луғатида “таржима услуби таржима усулидан фарқ қилади ва кенг омма томонидан қабул қилинган қонуниятларга асосланмайди, бироқ таржима тури ва усуллари хисобга олиб, таржимон томонидан бирор мақсадга йўналтирилган ўзаро бир-бирига алоқадор усуллар тизимини амалга ошириш жараёни”,³ дея таърифланади. Н.Нелюбиннинг фикрига қўшилган ҳолда, таржима услуби ва усули бир - биридан фарқ қилиб, услуб бутун матн учун танланади, усул эса матндаги фразеологик бирликлар, маданий сўзлар, афоризмлар, қўшма сўзлар каби кичик лексик бирликларни ўғириш учун танланади, деган фикрни илгари сурмоқчимиз. Бу талқинни П.Ньюмарк “таржима услублари бутун матнга боғлиқ бўлади, таржима усуллари эса матндаги гаплар ва тилнинг кичикроқ бирликлари учун фойдаланилади,”⁴ деган фикрида ҳам кўришимиз мумкин. Демак, таржима услублари таржима жараёнидан олдинги вазиятда қўлланади ва қуйидаги мақсадларда фойдаланилади: аслият матнини ўрганиб, уни кимлар учун мўлжалланганлиги, матннинг услуб жиҳатдан турини аниқлаш, яъни агар матн техника соҳасига оид терминлар асосида тузилган бўлса, сўзма-сўз таржима услубидан фойдаланиш, агар матн бадиий услубга тегишли бўлса, семантик, эркин, ижодий таржима услубларидан фойдаланиш кабилар.

² Гарбовский Н. Теория перевода: Учебник. – М.: Изд-во Московский университета, 2004. – С. 65.

³ Нелюбин Н.Н. Толковый переводоведческий словарь. – М.: Наука, 2003. – С.110.

⁴ Newmark, P. Approaches to Translation. Hertfordshire: Prentice Hall, 1988. – P. 81

Милдред Ларсоннинг фикрига кўра, “таржима услуги икки турга бўлинади. Биринчиси – шаклга асосланган ёки сўзма-сўз таржима услуги. Иккинчиси – маънога асосланган ёки идиоматик таржима услуги. Сўзма-сўз таржима деганда, у таржимада аслият тили шаклини ўзгартирмасликни назарда тутди. Идиоматик таржимада аслият тили ёзувчиси назарда тутган маънони таржима тилига олиб ўтиш мақсад қилинади”⁵. Фикримизча, идиоматик таржима кўпроқ бадий матн таржимасига алоқадор ҳисобланади. Чунки, бадий матнда тилнинг ўзига хос тасвирий ифода воситаларидан кенг фойдаланилади. Бу ҳолатда таржимон бадий матннинг маъносини олиб ўтишга уринади.

1.2. Таржима услублари, усулларини категорияларининг таснифлаш

Таржима услубларидан фойдаланиш таржимон эҳтиёжига боғлиқ. У қайси услубдан фойдаланишидан қатъи назар, таржимадаги асосий эътибор аслият тилидаги маълумотни таржима тилига аъло даражада олиб ўтишдир. П.Ньюмарк қуйидаги таржима услубларини таклиф қилган: сўзма-сўз таржима, гапларни бирма-бир таржима қилиш, аслиятга содиқ ҳолда таржима қилиш, семантик таржима, мослаштириш, эркин таржима, идиоматик таржима, коммуникатив таржима, маиший-ҳизмат таржимаси, насрий таржима, ахборот таржимаси, когнитив таржима, академик таржима.⁶ Ушбу услублар аслият матнига ва таржима матнига яқин услублар гуруҳига ҳам бўлинади. Аслият тилига яқин услубларга сўзма-сўз таржима, гапларни бирма-бир таржима қилиш, аслиятга содиқ ҳолда таржима қилиш ва семантик таржима услублари кирса, таржима тилига яқин услублар деганда эркин, мослаштириш, идиоматик ва коммуникатив таржима услублари назарда тутилади.

⁵ Mildred L. Meaning – based translation: A guide to cross-language equivalence. – Lanham: University press of America, 1984. – P.15.

⁶ Newmark P. Approaches to Translation. Hertfordshire: Prentice Hall, 1988. – pp. 45-47.

П.Ньюмарк энг самарали таржима услублар коммуникатив ва семантик таржима услублари эканлигини таъкидлайди⁷. Демак, П.Ньюмарк ва М.Ларсонлар мукамал таржима яратишда катта аҳамият касб этадиган энг асосий услубларни танлаш муҳим деб таъкидлашади.

Шундай қилиб, инглиз тилида “translation method” термини ўзбек тилида “таржима услуб” деб талқин қилинади. Таржима услублари таржимоннинг ўз мақсадига эришишда муҳим аҳамият касб этади.

Қ. Мусаев П.Ньюмарк, М.Ларсонлар таклиф этган таржима услублари терминига нисбатан таржима турлари терминини қўллайди. Олим таржиманинг тўққиз турини, яъни ижодий, сўзма-сўз, эркин, образлаштирилган (идиоматик), мослаштириш, муаллифлаштирилган, табдил, академик ва воситали тилдан таржима турларини келтириб ўтган⁸. Фикримизча, Қ.Мусаев таклиф қилган таржима турлари ёзма матннинг таржима турлари сифатида қаралган.

Саволлар:

1. Таржиманинг асосий моҳияти нимадан иборат?
2. Таржима услубини ким биринчи марта қўллаган?
3. Таржима услубининг асосий моҳияти нимадан иборат?
4. Таржима услуби ва таржима усулини бир-биридан фарқи нимада?
5. Таржима турларини классификация қилувчи асосий меърлар нималардан иборат?

⁷ Newmark, P. About Translation: Multilingual Matters. – Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1991. – P.26

⁸ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Т.: Фан, 2005. – Б.21-28.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-мавзу: Аслиятга нисабата қўлланувчи таржима услублари

Таржима услублари вазифасига кўра икки турга бўлинади: аслият матнига нисбатан ва таржима матнига нисбатан қўлланувчи услублар.

Аслият матнига нисбатан қўлланувчи услубларга қуйидагилар киради:

1. Сўзма-сўз таржима (word for word translation) услубида аслият тилининг сўз тартиби сақлаб қолинади ва сўзлар контекст нуқтаи назаридан бирма-бир таржима қилинади. Лисоний воситалар луғавий маънолари асосида ўгирилади. Бу усул кўпроқ қардош тилларга таржималарда самарали хисобланади.

2. Гапларни бирма-бир таржима қилиш (literal translation) услубида аслият тили грамматик структураси унинг таржима тилидаги энг яқин эквиваленти билан алмаштирилади, аммо лексик birlikлар контекст нуқтаи назаридан бирма-бир таржима қилинади.

3. Аслиятга содиқ ҳолда таржима (faithful translation) услубида таржима тили грамматик структураларини чеклаш орқали аслиятнинг контекстуал маъносини тушунарли яратишга ҳаракат қилинади.

4. Семантик таржима (semantic translation) эса “аслиятга содиқ ҳолда таржима” услуби туридан фақатгина аслият матнининг эстетик қийматини имкон қадар кўпроқ ҳисобга олиши билан фарқ қилади, яъни маъно асосий аҳамият касб этади.

5. Коммуникатив таржима (communicative translation) услубида аслиятнинг аниқ матний маъноси таржима қилиниб, бу усулда таржима мазмуни ва тили ўқувчига тушунарли бўлади.

6. Насрий таржима (plain prose translation) шеърлар ва шеърый асарларни насрий таржима қилишда қўлланади. Одатда шеърый тўртликлар параграфларга айланади, шеърый пунктуация таништирилади, аслият метафоралари ва маданий birlikлари сақлаб қолинади, оҳанг таъсири қайта яратилади. Ўқувчи эквивалент таъсирни ҳис қилмасдан матн маъносини ўқий

олади. Насрий таржималар аксарият ҳолларда вариантлари билан параллел равишда нашр қилинади. Сўзлар бирма-бир таққосланади.

7. Академик таржима (academic translation) услуби орқали таржима илмий тадқиқ қилиш мақсадида амалга оширилади.

8. Фонемик таржима (phonemic translation)да аслият тилини таржима тилида айнан аслиятдагидек қайта яратишга мўлжалланади.

9. Метрик таржима (metrical translation) ҳар бир қатордаги бўғинга тушган урғуни таржима тилида қайта яратиш услуби бўлиб, аслият тилидаги шеърий қаторларда кучли ёки кучсиз урғуни қўйиб шеърий вазн яратиш ҳолати таржима тилида ҳам акс этади.

10. Қофияланган таржима (rhymed translation) услубида аслият тилидаги вазн ва қофия таржима тилида ҳам яратилади. Таржима жараёнида мазкур услублар қўлланганда аслият матнининг асосий маъноси, тилнинг ўзига хос қонуниятлари таржиманинг бош мезонлари ҳисобланади.

Саволлар:

1. Коммуникатив таржима услубининг моҳияти нимадан иборат?
2. Аслиятга содиқ ҳолда таржима бу –
3. Метрик таржиманинг асосий моҳияти нимадан иборат?
4. Семантик таржиманинг бош ҳоссаига нималар киради?

2-мавзу: Таржимага нисбатан қўлланувчи таржима услублари

Таржима матнига нисбатан қўлланувчи услубларда асосан янги яратиладиган таржима матнининг хусусиятига, структурасига, функциясига кўпроқ эътибор қаратилади.

Таржима матнига нисбатан эса қуйидаги услублар қўлланади:

1. Мослаштириш (adaptation) услуби таржиманинг энг эркин тури бўлиб, асосан комедия жанридаги асарларда ва шеърийта фойдаланилади. Таржимон аслиятни имкон қадар таржима тили соҳибларига

яқинлаштиришни мақсад қилиб, аслиятга ўта эркин муносабатда бўлади. Одатда, асар мавзуси, қаҳрамонлари, сюжети сақлаб қолинади, аслият тили маданияти таржима тили маданияти билан алмаштирилади ва матн қайта яратилади⁹.

2. Эркин таржима (free translation)да таржима тили матни аслият матнининг услуби, шакли ва мазмунисиз қайта яратилади. Таржимон аслиятнинг мазмунини ўз сўзлари билан содда ва қисқа ҳикоя қилиб беради.

3. Идиоматик таржима (idiomatic translation) услубида аслиятнинг ахбороти қайта яратилади аммо аслиятда мавжуд бўлмаган ибора ва сўзларни танлаш орқали маънонинг кичик фарқини йўққа чиқаришга йўналтирилади. Муаллифнинг индивидуал тасвирини юзага келтирган лисоний воситалар образли иборалар, ҳис-туйғуни ифода этадиган сўзлар, баландпарвоз бирикмалар билан алмаштириб ўгирилади.

4. Ижодий таржима (creative translation)да аслиятнинг лисоний воситалари матний маънолари ва услубий вазифалари умумхалқ тили грамматик қоидалари билан ҳамоҳангликда яратилади.

5. Муаллифлаштирилган таржима (authorized translation)да муаллифнинг розилиги билан асарга ўзгартиришлар, қўшимчалар қўшиш орқали асар таржимаси яратилади.

6. Табдил таржима (tabdil translation)да асар таржимоннинг мақсадидан келиб чиқиб, асар соддалаштирилиб, қисқартирилиб таржима тилида ҳикоя қилиб берилади¹⁰.

7. Восита тилдан таржима (Indirect language translation) бу – таржима матни тўғридан-тўғри эмас, балки бошқа тилга қилинган таржима орқали ўгиришдир.

8. Маиший хизмат таржимаси (Service translation) услубида ҳар доим истеъмолдаги тушунча бир тилдан бошқа тилга таржима қилинади. Одатда,

⁹ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Т.: Фан, 2005. – Б.26.

¹⁰ Мусаев Қ. Ўша асар. – Б.27.

таржимада талаб қилинган термин унчалик кўп қўлланмайди, лекин бошқа мамлакатларда амалиёт сифатида керак бўлади.

9. Мантиқсиз таржима (Blank verse translation). Бунда таржиманинг аниқлиги ва бадиийликка эришиш муҳим жиҳат, ҳисобланмайди, балки матн структурасини танлаш бўйича таржимон олдида чекловлар мавжуд бўлади.

10. Ахборот таржимаси (information translation) услубида бирор ноадабий матндаги бутун маълумот таржима тилига ўтказилади, баъзида улар кўпроқ мантиқий шаклда бўлади, баъзида таржимада асарнинг қисқача мазмуни изоҳлаб берилади.

11. Когнитив таржима (cognitive translation)да аслият тилидаги маълумот тилнинг грамматикасида акс этиб, таржима тилидаги одатдаги трансформациялар орқали тасвирийликни соддалаштириб ўша тилга маълумот ўтказилади. Прагматик компонент семантик ёки коммуникатив таржимани яратишга ёрдам беради.

12. Шарҳлаш (interpretation)да эса мавзу шарҳланади ва қабул қилувчига осонроқ бўлиши учун матн қайта ёзилади. Ушбу таржима услублари таржимон томонидан танланганда таржима матнининг услуби, моҳияти, ўзига хос жиҳатлари кабилар эътиборга олинади.

Саволлар:

1. Таржима матнига нисбатан қўлланувчи услубларнинг ўзига хосликлари нималардан иборат?
2. Муаллифлаштирилган таржима услубининг моҳияти нимадан иборат?
3. Когнитив таржима бу –
4. Тадбил таржима деганда нимани тушунасиз?

3-мавзу: Таржима стратегия ва унинг таржимон учун аҳамияти

А.Хуртадонинг фикрича, “таржима методи, таржима стратегияси ва таржима трансформацияси бир-биридан фарқ қиладиган категориялардир”¹¹. Унинг фикрига қўшиламыз, чунки таржима жараёнида мазкур терминлар вазифаси жиҳатидан бир биридан фарқ қилади, яъни таржима методи бутун матнга нисбатан, таржима трансформацияси матндаги кичик лексик бирликларга нисбатан танланади. Таржима стратегияси юқоридаги танловларни режалаштиришни белгилаб беради.

Стратегия тушунчасининг OALD луғатидаги изоҳига эътибор қаратадиган бўлсак, бу тушунчанинг қуйидаги таърифлари мавжуд: 1. Маълум бир мақсадга эришишни кўзлаб тузилган бирор режа. 2. Бирор нарсани режалаштириш жараёни ёки режани амалиётга жорий этиш. 3. Уруш ёки жангда армияни кўчириш учун режа тузиш малакаси¹². Бундан шуни англашимиз мумкинки, таржима стратегияси таржимоннинг ўз фаолиятини амалга оширишда тузиладиган режалар мажмуидир. Бу фикрларни Крингснинг таржима стратегиясига берган қуйидаги таърифида ҳам кўриш мумкин: “Таржима стратегияси таржиманинг мақсади доирасида юзага келадиган аниқ таржима муаммоларининг ечимини топиш учун таржимоннинг онгли равишда тузган яширин режалари”¹³. Венути эса таржима стратегиясини “чет тил матнини таржима қилиш учун бирор методни танлаш”,¹⁴ дея таъкидлайди. Бу борада Крингснинг таржима стратегияси хусусидаги мулоҳазалари Венутининг фикрига нисбатан ўринли. Бир сўз билан айтганда, таржима стратегияси таржима бошланишидан олдин ва жараёнда тузиладиган режа бўлиб, бунга кўра, таржимон ўқувчининг мақсади, мавқеи, билим даражаси, аслият матнининг услуби каби омилларни ўрганиб чиқиб, матнни ўгириш учун метод ва матндаги кичик бирликлар учун трансформация танлашни ўз ичига олади.

¹¹ Hurtado A. La traductología: lingüística y traductología, Trans 1., 1996. – pp.151-160.

¹² Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, – P.1516.

¹³ Krings, H.P. Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French. Interlingual and intercultural communication. – Tübingen: Gunter Narr, 1986. – pp. 263-75.

¹⁴ Venuti L. Strategies of translation. Encyclopedia of translation studies. – London and New York: Routledge, 1998. – pp. 240-244

Таржима стратегияси термини дунё таржимашунослигида кўпроқ стилистик усулларни таржима қилиш усуллари сифатида қаралади. Шу нуқтаи назарда таржима стратегиясини стилистик усуллар ва улар таржимасида қандай стратегиялар мажбур эканлигига эътибор қаратамиз. Метафорани таржима қилиш бўйича турли ёндашувлар мавжуд. Улардан бири Е.Найда томонидан таклиф қилинган ёндашув бўлиб, унга кўра “таржимон метафора билан боғлиқ таржима муаммосини ушбу стилистик воситани метафора тарзида таржима қилмаслик орқали бартараф этади”¹⁵. Клопернинг фикрига кўра, “барча инсонлар учун бир хил тасаввур структурасига эга метафоралар таржимасида сўзма-сўз таржима стратегиясидан фойдаланилса, осон таржима қилинади”¹⁶. Мейсоннинг таъкидлашича, “метафорани таржима қилишга доир муаммо унинг табиати билан эмас, балки аслият ва таржима тиллари ўртасидаги маданий фарқларга боғлиқ ва шунинг учун уни таржиманинг умумий муаммоларидан бири сифатида кўриш керак”¹⁷. Мейсоннинг фикрига қўшилган ҳолда метафорани таржима қилишда нутқнинг тасвирий ифодавийлиги билан бир қаторда икки халқ маданиятини ҳам эътиборга олиш керак.

Аслият матнидаги метафорик ифодани тўғридан тўғри ўтказиш фақатгина таржимоннинг танловига боғлиқ эмас. П.Ньюмарк метафорани таржима қилишнинг саккизта стратегиясини таклиф этган бўлиб, улар қуйидагилар: ўзига хос тил услубида қиёсланиш имкониятига эга бўлган ифодани таржима тилида қайта яратиш; аслият тилидаги ифодани таржима тили маданиятига мос тушадиган стандарт таржима тили ифодаси билан алмаштириш; метафорик ифодани сақлаган ҳолда ўхшатишдан фойдаланиб таржима қилиш; метафорани ўхшатиш билан маъно уйғунлиги орқали таржима қилиш; метафоранинг моҳиятини очиб бериш; метафорани қисман ўзгартириш; метафорани таржимада тушириб қолдириш мазмунидан

¹⁵ Nida E. *Towards a science of translating, with special reference to principles and procedures involved in bible translating.* – Leiden: E. J. Brill, 1964. – P.220.

¹⁶ Gentzler E. *Metaphor and Translation.* *Encyclopaedia of Literary Translation into English* Vol. 2. – London: Fitzroy Dearborn Publisher, 2000. – pp. 941-945.

¹⁷ Mason K. *Metaphor and Translation.* *Babel* 28 (3): 1982. – pp. 140-149

фойдаланган ҳолатда худди шундай метафора яратиш.¹⁸ Фикримизча, П.Ньюмарк таъкидлаган бир неча стратегиялар латифалар таржимасида ҳам ўз самарали ҳисобланади.

К. Шафнер метафорани таржима қилиш бўйича уч асосий стратегияни таклиф этади. Улар: метафорани сўзма-сўз таржима қилиш, метафорани бошқа метафорага айлантириш, метафоранинг маъносини таржимада акс эттириш.¹⁹ К.Шафнер томонидан таклиф этилган стратегиялар орасида метафорани сўзма-сўз таржима қилиш ва метафоранинг маъносини таржимада акс эттириш аҳамиятлидир.

Т. Добрзинска таржимонлар метафорани таржима қилишда қуйидаги стратегияларни таржимларда акс эттиришлари керак, деган фикрни таъкидлайди. Бу стратегиялар таржима матнида аслият матнидаги метафоранинг аниқ эквивалентидан фойдаланиш, худди шундай маъно берувчи бошқа метафорик иборани танлаш, метафорани перифраза қилиш кабиларда намоён бўлади.²⁰ Демак, матнда умумбашарий тасаввурга эга метафора қўлланган бўлса, сўзма-сўз таржима усулидан фойдаланиш, метафорани худди шундай метафорага айлантириш каби стратегиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Таҳлилга тортилган “Қозон ҳам ўладими?”²¹ сарлавҳаси остидаги латифада худди шундай метафоралар қўлланган бўлиб, улар юқорида таъкидланган стратегиялар орқали таржима қилинади.

Аслият матнида миллий маданиятни акс эттирувчи метафоралар қўлланган бўлса, таржима жараёнида аслият тилидаги ифодани таржима тили маданиятига мос тушадиган стандарт таржима тили ифодаси билан алмаштириш, мазмунидан фойдаланган ҳолатда худди шундай метафора

¹⁸ Newmark P. The Translation of Metaphor. *The Ubiquity of Metaphor: Metaphor in Language and Thought*. – Amsterdam: John Benjamins, 1985. – pp. 295-326.

¹⁹ Schäffner C. A roof is an umbrella: metaphor, culture and translation. *Identity and Difference – Translation Shaping Culture*. – Bern: Peter Lang AG, 2005. – pp. 49-78.

²⁰ Dobrzynska T. Translating metaphor: problems of meaning. *Journal of Pragmatics* 24 (6): 1995. – pp. 597-603.

²¹ Саримсоқов Б, Йўлдошева Ф. Афанди латифалари. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б. 64

яратиш, метафора маъносини таржима тилида акс эттириш каби стратегиялар қўлланади.

Саволлар:

1. Стратегия тушунчасининг моҳияти нимадан иборат?
2. Таржима стратегияси билан таржима услубининг фарқи нимада?
3. Метафора стилистик усулини таржима қилиш стратегиялари нималардан иборат?
4. Таржимоннинг технологик компетенцияси ҳақида нималарни биласиз?

4-мавзу: Грамматик трансформациялар

Таржимашуносликда матннинг кичик бирликларини ўгириш учун қўлланадиган методлар таржима усуллари (translation techniques, translation tools), таржима жараёнлари (translation procedures) ва таржима трансформациялари (translation transformations) терминлари билан талқин қилинади. Хусусан, Винье ва Дарбелнье, П.Ньюмарклар бу тушунчаларни таржима жараёнлари деб талқин этишса, Э.Азнаурова, Л.Бархударов, В.Комиссаров ва Н.Қамбаровлар таржима трансформациялари деб таъкидлашади. Молина ва Хуртардо Албир, М.Ордударилар бу тушунчаларга нисбатан таржима усуллари терминини қўллайдилар. Биз эса, Э.Азнаурова, Л.Бархударов, В.Комиссаров ва Н.Қамбаровларнинг фикрига таянган ҳолда матннинг кичик бирликларини ўгиришга мўлжалланган таржима методларига нисбатан таржима трансформациялари терминини қўлладик.

Таржима **трансформацияларини** илк бор Винье ва Дарбелнье аниқ методологик мақсадга кўра таснифлаган²². Улар “*procédés techniques de la traduction*” терминини қўллашган. Бундан кўриниб турибдики, улар томонидан “таржима жараёни (*translation procedure*)” термини қўлланган. Олимлар трансформацияларни уч сатҳда (лексик, морфологик ва синтактик, ахборот) қўлланадиган жараёнлар деб тавсифлашган. Уларнинг фикрига кўра, трансформациялар *literal* (сўзма-сўз) ва *oblique* (маъновий) таржима турларига бўлинади. Сўзма-сўз таржима икки тил ўртасидаги аниқ структурал, лексик ва ҳатто морфологик эквивалентлик мавжуд бўлганда қўлланади. Муаллифларнинг фикрларига кўра, бу фақатгина бир-бирига жуда яқин икки тил ўртасидаги таржимада қўлланиши мумкин. Қуйида Винье ва Дарбелнье томонидан таклиф қилинган сўзма-сўз таржима трансформацияларини келтириб ўтамиз: сўз ўзлаштириш (*borrowing*), калькалаш (*calque*), гапларни бирма-бир таржима қилиш (*literal translation*). Маъновий таржима трансформацияларига қуйидагиларни киритган: Транспозиция (*transposition*), модуляция (*modulation*), эквивалентлик (*equivalence*), мослаштириш (*adaptation*), компенсация (*compensation*), жамлаш ва қисмларга ажратиш (*concentration vs. dissolution*), кенгайтириш ва торайтириш (*amplification vs. economy*), кучайтириш ва камайитириш (*reinforcement vs. condensation*), эксплицит ва имплицит (*explicitation vs. implicitation*), умумийлаштириш ва тавсифлаш (*generalization vs. particularization*, инверсия (*inversion*)).

П. Ньюмарк эса таржима методлари ва усуллари ўртасидаги фарқни тушунтириб ўтган ҳолда қуйидагиларни таржима трансформацияларига киритади: трансференция (*transference*), натурализация (*naturalization*), маданий эквивалент (*cultural equivalent*), тасвирий эквивалент (*descriptive equivalent*), компонент таҳлил (*componential analysis*), синонимлик (*synonymy*), тўлиқ таржима (*through-translation*), ўзгаришлар ёки

²² Vinay, J, J. Darbelnet. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. –Paris: Georgetown University Press, 1977. – pp. 47-51.

транспозициялар (shifts or transpositions), модуляция (modulation), расмий услуб таржимаси (recognized translation), ўрнини тўлдириш (compensation), перифраза (paraphrase), бирлашма (couplets), эслатмалар (notes)²³.

Э.Азнаурова раҳбарлигида бир гуруҳ муаллифлар лексик ва грамматик трансформациялар ҳақида маълумот бериб ўтган. Э.Азнаурова лексик трансформацияларга қуйидагиларни киритган: лексик алмашинувлар, антонимик таржима, компенсация, сўз қўшиш ва сўз тушириб қолдириш. Грамматик трансформацияларга эса алмаштириш, ўзгариш, сўз тушириб қолдириш ва сўз қўшишларни киритган. Ўзига хос реалияларни таржима қилиш учун транслитерация, она тилидаги морфологик алоқадорлик ёки белгилар асосида бирор предметни ифодалаш учун янги ёки қўшма сўз яратиш ва бошқа тилнинг реалиясига яқинроқ сўздан фойдаланиш каби таржима трансформацияларини киритган. Муқобилсиз фразеологик бирликлар таржимасида қўлланадиган таржима трансформацияларига сўзма-сўз таржима, аналог таржима йўли билан ўгириш ва тасвирий таржималарни киритган²⁴.

Л.Бархударов таржима жараёнида қўлланадиган трансформацияларни тўрт турга бўлади: 1) жойни ўзгартириш; 2) сўз алмаштириш; 3) сўз қўшиш; 4) сўзни тушириб қолдириш²⁵.

В.Комиссаров эса таржима трансформацияларини умумий равишда учга: лексик, грамматик ва лексик-грамматик турларга бўлади²⁶. Лексик трансформациялар: 1. Транскрипция ва транслитерация усули. 2. Калькалаш усули. 3. Лексик-семантик алмашинув (аниқлик киритиш, умумлаштириш, модуляция) усули. Грамматик трансформациялар: 1. Синтактик ўхшатиш (сўзма-сўз таржима) усули. 2. Жумла тузилишини ўзгартириш (жумлаларни бўлиш ёки бирлаштириш) усули. 3. Грамматик алмаштиришлар (сўз шакли, нутқ бўлаги ёки гап бўлақларини алмаштириш). Комплекс лексик-грамматик трансформациялар: 1. Антонимик таржима усули. 2. Экспликация

²³ Newmark P. Approaches to Translation. – Hertfordshire: Prentice Hall, 1988. – pp. 80-91.

²⁴ Aznaurova E.S, Abdurakhmonova Kh.I, Translation theory and practice. – Т.: Ўқитувчи, 1989. – pp. 9-23.

²⁵ Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: ИМО, 1975. – С.190.

²⁶ Комиссаров В. Теория перевода. – М.: ИМО, 1990. – С. 172.

(мазмунини очиш) усули. 3. Компенсация усули.

Гапларни бирма-бир таржима қилиш (literal translation). Бунда сўзлар, гаплар сўзма-сўз таржима қилинади, грамматик структура сақлаб қолинади. М: I have talked to my friend – Мен дўстим билан суҳбатлашдим, It goes without saying – Ўз-ўзидан маълум.

Транспозициялар (transpositions). Бунда сўз туркумининг ўзгариши, яъни феъл отга, от предлогга ўзгариши²⁷. Таржима жараёнида инглиз тилидаги феъл ўзбек тилида отга ўзгарариши мумкин. Бу жараён аслият тилидан таржима тилига грамматик ўзгаришларни ҳам ўз ичига олади. Жумладан, (1) бирлик шаклнинг кўпликка ўзгариши, (2) ўзига хос аслият тили структураси таржима тилида мавжуд бўлмаса, ўзгартириш талаб қилинади, (3) аслият тилидаги феъл таржима тилида отга ўзгаради, аслиятда кўплик шаклидаги от бирликка ўзгаради ва бошқалар.

Тушириб қолдирилган сўз ўрнини қоплаш (compensation). Аслият матнидаги маълумотнинг бирор лексик бирлиги ёки стилистик таъсири таржима матнида айнан ўз жойида эмас, балки матннинг яна бошқа бир жойида қайта яратилади ва тасвирий ифода оширилади. М: Киплингнинг “Jungle Book” асаридаги қуйидаги гапга эътибор қаратинг: I was seeking thee, Flathead. Ушбу гап сўзма-сўз таржимада ўзбек тилига “Мен сени қидиряпман, Яссибош” деб таржима қилинади. Лекин компенсация усули билан таржима қилинганда у қуйидагича талқин этилади: *Мен сен Яссибошни қидиряпман.* Бу ерда инглиз тилидаги thee “you” олмошини архаик кўриниши ва “сен” олмошини “Яссибош” сўзининг олдига қўйганимизда стилистик бўёқдорлик янада ошади.

Кенгайтириш (amplification). Бу таржима тилида синтактик ва лексик бўшлиқларни йўқотиш учун кўпроқ маънога эга тушунчалардан фойдаланишдир. М: He talked himself out of a job – У ўзининг ишсиз

²⁷ Lucía M, Hurtado A. Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach. – Meta: Translators’ Journal, vol. 47, № 4. 2002. – pp. 498-512.

юрғанлигини гапирди. Бу ерда ўзбек тилидаги таржимага “юрғанлигини” сўзини кўшиб синтактик бўшлиқ бартараф этилган.

Торайтириш (economy). Бу усул тилшуносликда лисоний тежамкорлик тушунчасига яқин бўлиб, ифодани камроқ лексик birlikлар билан тушунтиришга мўлжалланади. М: We'll price ourselves out of the market - Бозор нархида тўламаймиз.

Сўз тартибини ўзгартириш (inversion). Бунда бирор гап ёки параграфдаги сўз ёки иборани бошқа жойга олиб ўтиш ва таржима тилида аслиятдагидек талқин этиш. М: Pack separately ... for convenient - назорат қилишга қулай бўлиши учун алоҳида – алоҳида қилиб жойла.

Антономик (тескари) таржима (antonymous translation). Бунда аслиятдаги тасдиқ шаклидаги фикр таржима тилида инкор шаклда ёки аксинча берилишини ифодалайди. М: take it easy – ҳаяжонланманг.

Саволлар:

1. Таржима трансформацияси нима?
2. Таржима услуби ва трансформациясининг фарқини айтинг.
3. Инверсиянинг асосий моҳиятини кўрсатинг?
4. Кенгайтириш таржима усулининг моҳиятини очиб беринг.

5-мавзу: Лексик трансформациялар

Н.Қамбаров таржима трансформацияларидан фойдаланиш салмоғи аслият ва таржима тилларининг бир - бирига қардош ёки қардош эмаслигига боғлиқлиги, уларни таржима муносабати билан контактга кирган икки тил (аслият ва таржима)нинг типологик, стилистик, лингвостилистик, прагматик, лингвопрагматик, лингвокультурологик, социолингвистик ҳамда лингвотекстологик хусусиятларидан келиб чиқиб танланаши борасида ўз фикрларини билдириб ўтган. Олимнинг фикрича, таржима жараёнида энг кўп қўлланадиган таржима трансформациялари: сўз тартибининг ўзгариши, сўз кўшиш, сўзни тушириб қолдириш, умумлаштириш, конкретлаштириш, калькалаш, тасвирий таржима усуллари кабилар ҳисобланади.

Трансформациялар сонининг кам бўлиши тилларнинг бир-бирига яқинлигидан, трансформациялар миқдорининг кўплиги тилларнинг бир-биридан узок эканлигидан далолат беради²⁸. Биз ҳам шу фикрга қўшиламыз, чунки тилларнинг ўзаро фарқли жиҳатлари салмоқли бўлган ҳолатларда таржима трансформациялари фаол қўлланилади. Бу нафақат тиллар ўртасидаги фарқлар, балки маданиятлар ўртасидаги фарқли жиҳатлар билан ҳам боғлиқ.

1. Сўз ўзлаштириш (borrowing). Бунда таржима жараёнида бир сўз бир тилдан бошқа тилга тўғридан-тўғри олиб ўтилади. Инглиз тилидаги bulldozer сўзи инглиз тили орқали рус тилидан ўзбек тилига кириб келган.
2. Калькалаш (calque). Хорижий тил сўзи ёки ибораси бошқа тилга таржима қилинади ва шу тил таркибига кириб кетади. Бунда аслият тилидаги лексик бирликнинг ўзига хос бўлган белгиларидан фойдаланиб таржима тилида эквивалент сўз яратиш учун сўзма-сўз таржима қилинади. М: mass media – оммавий ахборот воситалари термини калькалаш усули орқали таржима қилинган.
3. Эквивалентлик (equivalence). Бунда худди шундай вазият учун бутунлай бошқа муқобил ибора ишлатилади, яъни мақоллар ёки идиоматик ифода воситалари буларга мисол бўла олади. М: To cross the floor of the House - Бир партиядан бошқа партиёга ўтиб кетмоқ.
4. Маданий эквивалентлик (cultural equivalence). Бунда таржимон аслият тилидаги маданий сўзни таржима тилидаги маданий сўз билан алмаштиради. М: as strong as a horse – филдай бақувват.
5. Тасвирий эквивалентлик (descriptive equivalence). Бу усулда лексик бирликни билдирувчи сўзнинг маъноси бир неча сўзларда тушунтирилади. М: petrol, gasoline station – автомобилларга ёқилғи қуйиш шаҳобчаси.
6. Функционал эквивалентлик (functional equivalence). Бунда таржима тили лексикасида сўз аслият тили лексикасидаги бир хил вазифани бажарувчи

²⁸ Қамбаров Н.М. Таржима трансформациялари ва тил контактлари (назарий масалалар). Fledu.uz Ўзбекистонда хорижий тиллар электрон журнали. – Т.: 2016.

матн услубига мос келадиган сўз билан алмаштирилади. М: sheriff – мингбоши.

7. Шаклий эквивалентлик (formal equivalence) ёки лингвистик эквивалентлик (linguistic equivalence). Бунда ҳар бир сўз алоҳида-алоҳида таржима қилинади. М: He mentioned that he had found the solution of the problem – У муаммонинг ечимини топганини таъкидлаб ўтди.

8. Мослаштириш (adaptation). Бу усулда, одатда, бирор термин махсус аудитория ёки таржимоннинг махсус мақсади учун кўпроқ мос келадиган матн яратиш учун керак бўладиган ўзгаришлар амалга оширилади. Бу ҳолатда таржимон матнни ўқувчилар аудиториясига мослаштиради. М: Французлар учун cycling, инглизлар учун cricket, америкаликлар учун baseball (Бу сўзлар ушбу халқларда кенг тарқалган ва ҳамма учун таниш).

Саволлар:

1. Мослаштириш таржима трансформацияси бу –
2. Лексик трансформацияларнинг асосий классификациясини кўрсатинг?
3. Функционал эквивалентликнинг асосий моҳияти нимадан иборат?
4. Маданий эквивалент деганда нимани тушунаси?

6-мавзу: Лингвокультурологик трансформациялар

Лингвокультурология – лингвистика ва маданиятшунослик ўртасида вужудга келган янги мустақил фан бўлиб, у халқлар маданиятининг вужудга келиш тарихи ва унинг тилда акс этиш қонуниятларини ўрганади.

Лингвокультурологиянинг тадқиқот объекти сифатида қуйидаги масалалар билан шуғулланади:

- 1) муқобилсиз лексика ва хос сўзлар (реалия);
- 2) мифология, урф-одат, анъана, маросимлар;
- 3) метафора, тилнинг тасвирий ва образли воситалари;
- 4) фразеологик бирликлар;
- 5) тилдаги эталон, стереотип ва рамзий воситалар;

б) нутқ маданияти, нутқ одоби (В.Воробьев, В.Маслова).

Таржимада маданий компонентга эга бўлган, миллий-маданий маънони ўзида акс эттирадиган лексик бирликлар мавжудки, уларни таржима қилишда лингвокультурологик трансформациялардан фойдаланиш катта самара беради.

1. Маданий эквивалентлик (cultural equivalence). Бунда таржимон аслият тилидаги маданий сўзни таржима тилидаги маданий сўз билан алмаштиради. М: as strong as a horse – филдай бақувват.

2. Тасвирий эквивалентлик (descriptive equivalence). Бу усулда лексик бирликни билдирувчи сўзнинг маъноси бир неча сўзларда тушунтирилади. М: petrol, gasoline station – автомобилларга ёқилғи қуйиш шаҳобчаси.

3. Функционал эквивалентлик (functional equivalence). Бунда таржима тили лексикасида сўз аслият тили лексикасидаги бир хил вазифани бажарувчи матн услубига мос келадиган сўз билан алмаштирилади. М: sheriff – мингбоши.

4. Шаклий эквивалентлик (formal equivalence) ёки лингвистик эквивалентлик (linguistic equivalence). Бунда ҳар бир сўз алоҳида-алоҳида таржима қилинади. М: He mentioned that he had found the solution of the problem – У муаммонинг ечимини топганини таъкидлаб ўтди.

5. Мослаштириш (adaptation). Бу усулда, одатда, бирор термин махсус аудитория ёки таржимоннинг махсус мақсади учун кўпроқ мос келадиган матн яратиш учун керак бўладиган ўзгаришлар амалга оширилади. Бу ҳолатда таржимон матнни ўқувчилар аудиториясига мослаштиради. М: Французлар учун cycling, инглизлар учун cricket, америкаликлар учун baseball (Бу сўзлар ушбу ҳалқларда кенг тарқалган ва ҳамма учун таниш).

6. Транскрипция (transcription). Транскрипцияда аслият тилидаги сўз унинг бевосита талаффуз шаклига кўра таржима тилида қайта тикланади. М: sweater - свитер.

7. Транслитерация (transliteration). Бунда аслият тилидаги сўз унинг график шаклига кўра таржима тилида қайта яратилади. М: sari - сари.

8. Сўз қўшиш (Addition). Бу усул аслият матни тилидаги грамматик ва семантик компонентларнинг шаклан ифодаланмаслик ҳолатларида қўлланади. М: He could not remember this man who he had seen – У яқиндагина кўрган одамани эслай олмади.

9. Сўз мақомини бошқа тил хусусиятига мослаштириш (Naturalization). Бу усулда тилда янги сўзлар ассимиляцияси ходисаси содир бўлади, яъни таржимон аслиятдаги сўзни биринчи одатий талаффузига кўра, кейин таржима тилнинг одатий морфологиясига кўра мослаштиради. Бу усулни транскрипция ва транслитерация усулларининг синоними десак ҳам бўлади. М: Edinburgh – Эдинбург.

10. Бошқа сўзлар билан ифодалаш (Paraphrase). Бунда маданий бўёқдорликка эга сўзнинг маъноси тушунтирилади. Бу усулда изох тасвирий эквивалентликдан кенгроқ, батафсил баён этилади. М: белбоғ - it is piece of material sewed in form quadrangle kerchief and you wear around the waist.

11. Эслатмалар (Notes). Эслатмалар, асосан, таржима тили ўқувчисига тўлиқроқ маълумот бериш мақсадида муқобили йўқ лексик бирликлар, миллий реалиялар ва лақуналар билан боғлиқ бўлиб, таржималарда саҳифа пастида, бобнинг охирида ёки китобнинг охириги саҳифаларида берилади. М: Samurai – Қадимги япон империяларида жанг санъати усталари, жангчилар. Одатда, миллий-маданий лексик бирликларни эслатмалар орқали беришнинг тўрт тури мавжуд: а) Ўзгартириш усули орқали: У олча емоқда – He is eating a fruit called olcha. б) Сўз шакли ёки вазифасини тасвирлаш усули орқали: The queen of the UK came to India – the woman who ruled the UK came to India. в) Тасвирий таржима усули орқали: Рамазон ҳайитида Ўзбекистонликлар ишга бормайдилар, дам оладилар – The people of Uzbekistan do not go to work and have a rest in Ramadan – Khait which is a holiday of moral purification and spiritual revival. г) қиёслаш усули орқали: Мен гуммани пишира оламан – I can prepare gumma like patty in England.

Саволлар:

1. Лингвокультурологиянинг тадқиқот объекти нималардан иборат?
2. Тасвирий эквивалентлик нима?
3. Маданий компонентга эга лексик бирликларга мисоллар келтиринг.
4. Лингвокультурологик трансформацияларга нималар киради?

7-мавзу: Прагматик трансформациялар

Исси Юлиасри ва Руди Ҳартанолар Молина ва Албир томонидан таклиф қилинган таржиманинг куйидаги 18 та трансформацияларини таъкидлаб ўтишади: 1) мослаштириш (adaptation), 2) кўпайтириш (amplification), 3) сўз ўзлаштириш (borrowing), 4) калькалаш (calque), 5) компенсация (compensation), 6) тасвирлаш (description), 7) дискурсив яратиш (discursive creation), 8) яратилган эквивалентлик (established equivalence), 9) умумлаштириш (generalization), 10) лингвистик кенгайтириш (linguistic amplification), 11) лингвистик босим (linguistic compression), 12) сўзма-сўз таржима (literal translation), 13) модуляция (modulation), 14) тавсифлаштириш (particularization), 15) қисқартириш (reduction), 16) ўрин алмаштириш (substitution), 17) транспозиция (transposition), 18) ўзгариш (variation)²⁹.

Таржимашуносликда прагматик таржимага эришиш учун куйидаги таржима трансформацияларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади:

- 1) Кучайтириш (reinforcement). Бу усул кенгайтириш усулининг варианты ҳисобланади. М: No smoking! - Бу ерда чекиш ман этилади!
- 2) Камайтириш (condensation). Бу усул эса торайтириш усулининг варианты ҳисобланади. М: We have been waiting for you - Биз сизни кутаётган эдик.
- 3) Маънони очиб бериш (explicitation). Бунда аслиятдаги лексик бирлик таржима матнида тўлиқроқ шарҳ ёки аниқлаштирувчи маъноли сўз

²⁹ Yuliasri I, Allen P. Foreignizing and domesticating Harry: An analysis of the Indonesian translation of Harry Potter and the Sorcerer's Stone. T & I Review, 4. Seoul, Korea: EWha Research Institute for Translation Studies, 2014.

бирикмаси билан алмаштирилади. М: conservationist – атроф-муҳитни ҳимоя қилиш тарафдори³⁰.

4) Яширин маъно бериш (implication). Имплицит аслият матнидаги эксплицит маълумотни ёритиб бериш учун вазиятдан фойдаланиб, яширин маънони беришдир. Бу усул таржиманинг прагматик аспектининг бош мезони ҳисобланади. М: You should obey my order – Қонун олдида ҳамма баробар.

5) Умумлаштириш (generalization). Аслиятдаги топ маъноли сўзни таржима тилидаги кенг, умумлаштирувчи сўз билан алмаштиришни кўзда тутди. М: He visits me practically every weekend – У меникига қарийб ҳар ҳафтада келади³¹.

б) Тафсиллаш (particularization). Аслиятда кенг маъноли сўз ёки сўз бирикмасини таржима матнида анча конкрет мазмунга эга сўз билан алмаштириш. М: meal – нонушта, тушлик, кечки овқат кабилар.

Саволлар:

1. Прагматик таржиманинг асосий моҳияти нимадан иборат?
2. Прагматик таржимада яширин маъно бериш деганда нимани тушунаси?
3. Умумлаштириш таржима усулининг асосий мақсади нимадан иборат?

³⁰ Сирожиддинов Ш. Одилова Г. Бадий таржима асослари. – Т.: Мумтоз сўз, 2011. – Б.39.

³¹ Раҳимов Ғ. Таржима назарияси ва амалиёти. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2016. – Б.132.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'ulo1-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'lchami unchalik katta emas .

1. Keys bilan yakka tartibda tanishish.
2. Keys bilan jamoa bo'lib ishlash:
 - 2.1. Aqliy hujum: - muammoli vaziyatni hal etish g'oyalari generatsiyasi.
 - 2.2. Jamoaning bahosi va ustuvor g'oyalarning tanlanishi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

2-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'lchami unchalik katta emas.

1. Keys bilan yakka tartibda ishlash.
2. Jamoaning muammoli vaziyatni tahlil qilish va hal etish, bunday amaliy vaziyatdagi faoliyat bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan munozarasi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

3-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'rtacha o'lchamli.

1. Keys bilan auditoriyadan tashqari vaqtda yakka tartibda ishlash.
2. Auditoriyada ishlash:
 - 2.1. Kichik guruhlarda ishlash: keys bilan yakka tartibda ishlash natijalarini muhokama qilish bo'yicha kichik guruhlardagi ishlar; jamoaning muammo yechimi bo'yicha taklif qilingan muqobil variantlarni tahlil qilishi va baholashi, ustuvor g'oyani tanlashi; muammoli vaziyatni hal etish dasturining ishlab chiqilishi.
 - 2.2. Guruh ishi taqdimoti.
 - 2.3. Muammoli vaziyat yechimi bo'yicha taklif etilgan variantlarning jamoadagi muhokamasi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

VI. ГЛОССАРИЙ

Сўз ўзлаштириш	таржима жараёнида бир сўзни бир тилдан бошқа тилга тўғридан-тўғри олиб ўтиш
Калькалаш	хорижий тил сўзи ёки ибораси бошқа тилга таржима қилинади ва шу тил таркибига кириб кетади. Аслият тилидаги лексик бирликнинг ўзига хос бўлган белгиларидан фойдаланиб таржима тилида эквивалент сўз яратиш учун сўзма-сўз таржима қилинади.
Гапларни бирма-бир таржима қилиш	сўзлар, гаплар сўзма-сўз таржима қилинади, грамматик структура сақлаб қолинади
Транспозиция	сўз туркумининг ўзгариши, яъни феъл отга, от предлогга ўзгариши
Модуляция	тушунуш нуқтаи назаридан лексик бирликнинг ўзгариши
Эквивалентлик	бунда худди шундай вазият учун бутунлай бошқа муқобил ибора ишлатилади, яъни мақоллар ёки идиоматик ифода воситалари буларга мисол бўла олади.
Маданий эквивалентлик	таржимон аслият тилидаги маданий сўзни таржима тилидаги маданий сўз билан алмаштиради
Тасвирий эквивалентлик	лексик бирликни билдирувчи сўзнинг маъноси бир неча сўзларда тушунтирилиши
Функционал эквивалентлик	таржима тили лексикасида сўз аслият тили лексикасидаги бир хил вазифани бажарувчи матн услубига мос келадиган сўз билан алмаштирилиши
Мослаштириш	Бу усулда, одатда, бирор термин махсус аудитория ёки таржимоннинг махсус мақсади учун кўпроқ мос келадиган матн яратиш учун керак бўладиган ўзгаришлар амалга оширилади
компенсация	Аслият матнидаги маълумотнинг бирор лексик бирлиги ёки стилистик таъсири таржима матнида айнан ўз жойида эмас, балки матннинг яна бошқа бир жойида қайта яратилади
кенгайтириш	таржима тилида синтактик ва лексик бўшлиқларни йўқотиш учун кўпроқ маънога эга тушунчалардан фойдаланиш

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Rojo, A. Step by Step: A Course in Contrastive Linguistics and Translation. Peter Lang, 2009. – 418 p.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, (1988/1995). – 292 p.
3. Snell-Hornby, M. Translation Studies: An Integrated Approach. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988/1995. – 184 p.
4. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – Indiana: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
5. Nida E. Towards a Science of Translating. – Leiden, 1964. – 331 pp.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
7. Аликина Е.В., Швецова Ю.О. Формирование экстралингвистической компетентности будущих устных переводчиков // Современные проблемы науки и образования. 2012. – № 2. Электрон ресурс: www.scienceeducation.ru/102-6037.
8. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика: учеб. пособие для преподавателей и студентов. – М., 2004. – 416 с.

Қўшимча адабиётлар

1. Muminov O. and others. Written Translation. Part I, II. Tashkent. 2010.-272p.
2. Яшина Н.К. Учебное пособие по письменному переводу. Владимир-2016.
3. Baker M. In other words- London: Routledge. 2011- 332p.
4. Munday J. Introducing to Translation Studies. London: Routledge. 2012.-364p.
5. Robinson D. Becoming a Translator London: Routledge. 2012-230p.
6. Mo‘minov O. Sinxron tarjima. Toshkent – 2015, - 134 b.
7. Malmkjer K and Kevin W. The Oxford Handbook of Translation studies. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 256 p.
8. Mason K. Metaphor and Translation. Babel 28 (3): 1982. Pp 140-149.
9. Mateo M. The Translation of Irony. Meta, 40 (1), 1995. Pp 171-178.

10. Mildred L. Meaning – based translation: A Guide to Cross-language Equivalence. – Lanham: University press of America, 1984. – 537 p.